

HÖGSTRÖM, PEHR

Anmärkning öfver de djuren, som
sägas komma ned utur skyarne i
Norrige.

[1749.]

EOD - Miljoner böcker bara en knapptryckning bort. I mer än 12 europeiska länder!

Tack för att du väljer EOD!

Europeiska bibliotek har miljontals böcker från 1400- till 1900-talet i sina samlingar. Alla dessa böcker går nu att få som e-böcker – de är bara ett musklick bort. Sök i katalogen från något av biblioteken i eBooks on Demand- nätverket (EOD) och beställ boken som e-bok – tillgängligt från hela världen, 24 timmar per dag och 7 dagar i veckan. Boken digitaliseras och blir tillgänglig för dig som e-bok.

EOD bokens fördelar!

- Få samma utseende och känsla som med originalet!
 - Använd ditt standardprogram för att läsa boken på skärmen, zooma och navigera genom boken.
 - *Sök:** Använd fulltextsökning för enskilda fraser.
 - *Klipp & klistra:** Kopiera bilder och delar av texten till andra applikationer (t.ex. ordbehandlingsprogram).
- *Ej tillgängligt i varje e-bok.

Villkor för användning

Genom att använda EOD-tjänsten accepterar du de villkor som ställs av biblioteket som äger den aktuella boken.

- Villkor för användning: <https://books2ebooks.eu/csp/sv/nls/sv/agb.html>

Fler e-böcker

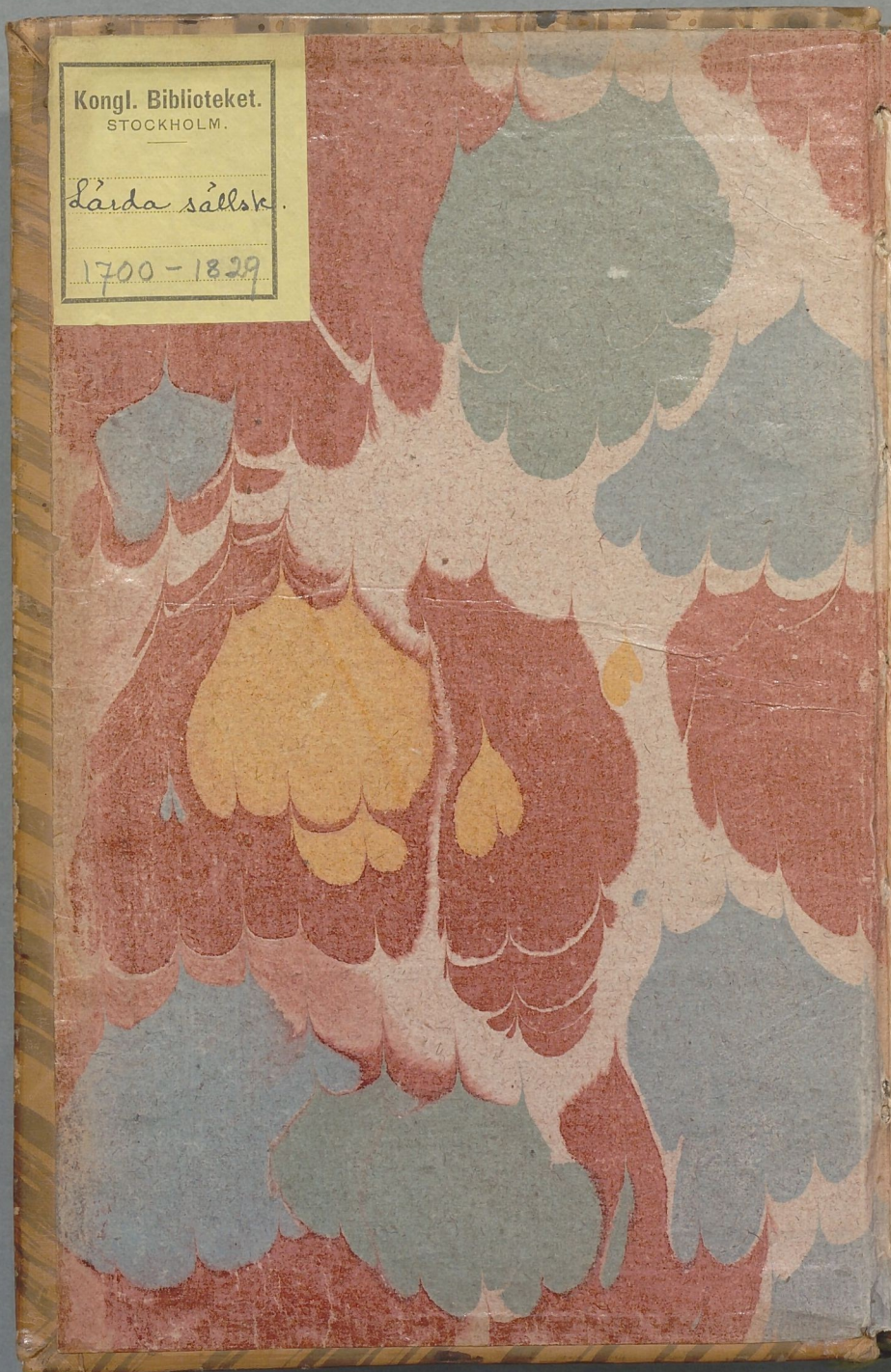
Redan nu erbjuder 40 bibliotek från 12 europeiska länder denna service. Sök böcker tillgängliga för den här tjänsten: <https://search.books2ebooks.eu>
Mer information finns tillgängliga via <https://books2ebooks.eu> boken.

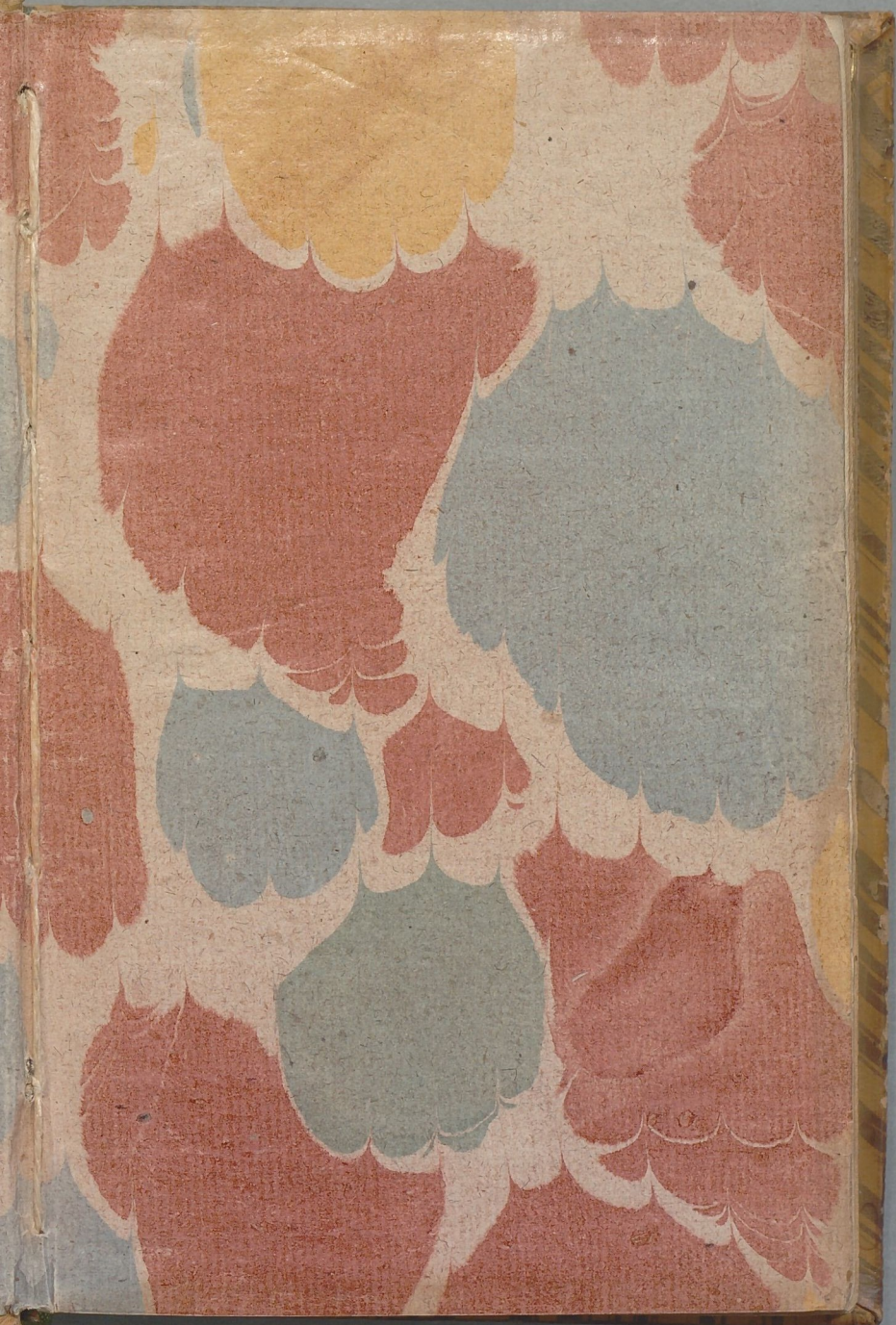

Kongl. Biblioteket.
STOCKHOLM.

Lärda sällsk.

1700 - 1829

VETENSKAPSAKADEMIEN

14 1749. Januar. Februar. Mart.

boskap, som har tilräckeligt bete, gifver tjenligare mjölk för tåten, än den boskap som gifver blå och vatnaktig mjölk. Denna skilnad på boskap märkes äfven här i landet, hvarest de 7 å 10 mil up åt landet ifrån Sjökantent föga hafva hälften gagn af sin mykna boskap, emedan den har svagt, löst och skrypt bete i skogsbygden, som ej gifver annat, än tunn, blå-och vatnaktig mjölk, som är fämre både för smör och til tåtmjölk; men när någon af deras boskap flyttas hit neder til sjökantent, hvarest boskapen får nyttja mera svalhö vinter och sommar, samt här blifver mindre plågad af Åt (broms, mygg och flygh) så mjölka de dubbelt, samt gifva bättre mjölk. När de om våren lemna tåtamne til andra, så taga de et par ägghvitor och vispa dem på botn af träget, hvori tåtamnet blitvit intorkadt (§. 4.), låta det i en stenskal och påsila sedan varm mjölk i et tråg, som förr år sagdt.

Gillad den 7. Jun. 1748.

ANMÄRKNING

*Öfver de ajuren, som säjas komma ned utur
skyarne i Norrige.*

Af

PEHR HÖGSTROM.

Ianseende til den utförliga beskrifning Herr Archiatern LINNÆVS (Se Kongl. Vetensk. Acad. Handlingar Tom. I. pag. 326. följ.) gifvit oss uppå desse så kallade Lömickar eller Fjällmöfs, om hvilka ej allenast gemene man utan ock de lärde för

för detta hyft så fallfamma meningar, skulle det synas onödigt at något derom vidare nämna. Dock som välbemålte Herr Archiater lemnat en omständighet obemålt, den han af oss, som kommit at bo desse djurens hemvist något närmare, åskar; har jag sökt göra mig derom nogare underkunnig, samt funnit några omständigheter dervid, som jag åger frihet härmedelst at framlemna.

Vid min ankomst til Kaitom i Luleå-Lappmark vårtiden 1742, fick jag förnimma, at desse fjällmöts något öfver tre år tilförne företagit sig en resa utföre i öster til en otrolig myckenhet. Om sommaren samma år sporde jag, at desse djuren voro nu åter på resan stadda tillbaka ifrån landsbygden til fjällen. Jag lät mig så vål af Lappar som bönder förfäkra, at det altid tilföre varit deras vane, det de efter en viss tid, stundom längre stundom kortare, plågat komma tillbaka på samma sätt, som de foro utföre: dock med den åtkilnad, at de nåppeligen til en hundrade del varit i behåld, sedan de på denna åfventyrliga resa varit så många vidriga händelser och farligheter underkastade. Och deraf torde det komma, at deras återfärd på somliga orter aldrig kunnat i agt tagas, efter de blifvit antingen aldeles utödde, eller så förkingrade, at deras tågordning ej varit sedan så ögonseklig, som förr. At det den gången i sanning så förhölt sig, deraf var jag sjelf åskådare, då jag märkte dem hålla noga sitt strek fram utan at våja några dem mótande förhinder. Jag tog mig sedermera tilfälle at undersöka huru långt i öster eller sydoft de kommit, innan de gjorde vånning, och förnam, at de en tid uppehållit sig vid landsbygden, dock ej hoptals, som under resan, utan kringspredde och förkingrade, så at deras närvar-

rel-

relse nåppeligen kunde märkas af andre än dem, som dageligen hade i skog och mark sitt tilhåld. Af Lapparne förnam jag, at ifrån den tiden de flyttade utföre, hade man i fjällen blifvit få af desse djuren varse.

Då jag gjorde mig underrättad om tilståndet i fjällen, under den tiden de hade varit borta, märkte jag, at i anseende til den strånga och ovanliga kölden, hvaraf hela Våsterbotn hade samma åren en beklagelig känning, skulle alt lefvande, besynnerligen som har sin nåring af gräs, varit nödsakadt at begifva sig derifrån. At invånarne fick jag förnimma, at de fläste sjoar i sjelfva fjällen på tre år ej synts til det ringaste tinat up. Då jag Larsmåsto-tiden vistades der uppe, var redan tre kvarters ny snö öfver alt fallen, förutan den gamla som låg kvar i alla berg.

Då jag altfå jämförde tiden, som fjällmöffen varit borta, kom jag på den tankan, at de torde förrut haft känning af den ovanliga kölden, som under deras bortovaro infallit; hvarföre de i god tid redan hösten förrut lagat sig bort til de orter, der de kunnat vara behåldne. Sådane orter kunde de icke finna i norr eller söder, emedan de kalla fjällen hade til de streken hela vägen mött dem. Fördenkul begofwo de sig antingen i öster eller väster, hvarest de hade landsbygden för sig, der de hade blidare öden at förvänta. Då de nu vid sådana tilfällen samlat sig, har det ej varit underligt at folket trodt, det de kommit ned ur skyn eller af himmelen (hvilken mening dock de fleste Lappar, som veta deras hemvist, bestrida), efter man eljest hvarken i fjällen eller deromkring kunnat på en gång se en sådan stor myckenhet ut-
af

af dem. På samma sätt förhåller det sig med bofinkar och andra foglar, af hvilka man hela sommaren, då de äro kringspredde, aldrig skulle tro et så stort antal finnas, om man ej vissa årstider fåge dem församlade: Äfven som en refande genom et rike ej kan märka det antal af Soldater, som skönjes då en Armée begynner tåga genom landet. Altså, ånkönt desse hafva sitt tilhåld i fjällen, på holmar i Västerfjön eller annorstädes, kan man ej skönja deras myckenhet så länge de äro spredde och man ser allenast en i städer; Men då man fått se dem på en gång, har man tillika inbillat sig dem flera än de varit, efter man vet, at et ändeligt tal, då man det indistinct och i oordning anser, ikläder sig likheten med et oändeligt.

I anseende til den omständighet, at jag fant dem hafva varit borta under hela den tiden de kalla åren infallit, gaf jag mig at gitva agtning på det följande året, som var 1743, emedan de då voro tillbaka komne, och förnam at tilståndet var då i fjällen af hel annan beskaffenhet, än det varit de förra åren, samt at de om sommaren 1742 begofvo sig på återrefan, medan ännu kolden påstod i fjällen, som dock vintern derpå ej hade den verkan, som tilförne. Samma år, nämligen 1743, om hösten kom jag at vistast i Ume-Lappmark, då jag mötte desse fjällmöfs vid Landsgräntsen, emedan de då begifvit sig ifrån fjällen i en ovanlig myckenhet (i de Norra Lappmarker visste man ej deraf). Men hvad desse kände förrut och hvarföre de begofvo sig bort, det fick Lappen förfara, som samma vinter måste släppa fjällen förr än han borde, och jämväl om våren uppehålla sig i skogslandet längre, än han ville; emedan en sådan väderlek tiltundade, som gjorde at alla fjäll och marker

18 1749. Januar. Februar. Mart.

deromkring sågo ut, som voro de med isberg öfverdragne, och at följbagteligen ingen Ren kunde der den vintren få sitt uppehålle. Men emedan man i de Norra Lappmarkerne, åtminstone i Lule, der jag samma vinter var stadd, ej visste af någon fjällfien, så blef man ej eller varse någon flyttning med de der varande fjällmöffen det året.

Den nämnda mening om orsaken til desse djurens bortflyttning, synes vara så mycket sannolikare, som man å den orten allmänt vet berättat, at åfven hermeliner, ickornar, mårdar, råtvår &c. plåga åfven emot hårda och kalla år til större delen begifva sig nedföre närmare til landsbygden, och blifva fördenskul då i fjällen mycket fällsynte. Hermelinerna skola, åfven som fjällmöffen, hålla sitt strek fram och icke ens våja de största forffar; då man sedan hela tiden ej får se en enda. År 1744 om hösten kom ifrån de södre orter en samling af hermeliner, hvars like i myckenhet ej blifvit sedd sedan år 1730 eller 1731. At de voro i sin flyttning, det fluter man dels deraf, at desse djuren varit alla de förflutne åren ganska fällsynte på de orter, hvarest de nu funnos til en otrolig myckenhet; dels emedan man ögonskenligen märkte deras rese-tour. På landsbygden och i de södra Lappmarker begynte de synas om sommaren och mot hösten, varandes Jultiden i Lule-och Torne-Lappmarker som alraymnigast. Lapparne, som märkte deras kosa, voro dem följbagtige alt til fjällen och grånsen af Lappmarken, hvarest de ånnu fångade dem, under det de på de förra orter efter handen försvunno. Men hvad vinter derpå fölgde, lærer mångom vara i minne, då det skrefs ifrån alla södra orter, hvarifrån desse kommo, at man på många tider ej vetat af en sådan ymnighet af snö, som det året. Förmodeli-

deligen torde ock all mark hafva varit under snön med isbark öfverdragen. Häremot hade man på de norra orter, dit desse sig begofvo, ingen känning af sådan ovanlig väderlek, utan en lagom snö och behaglig vinter i öfrige delar. Ickornars båtsfarter vid desse tilfällen, emedan de ej kunna simma, äro almånt bekante. Af de i fjällen vistande hvita råfvar, har jag sedt ögonskenliga prof, at de vissa år finnas vara i flyttning til landsbygden. Äfven är det vist, at andra djur somliga tider tyckas i Lappmarken på en gång försvinna, men åter infinna sig skocktals så oförmodligt, som kommo de ned af himmelen.

Den omständighet, at man i äldre tider, då de omtalte djuren kommit tågandes, ansedt dem för et Guds synda-straff, tyckes vilja besanna, at de då, som nu, varit förebådare til kalla år, som gemenligen hafva på den orten misväxt i följe med sig, då de gifvit sig på refan til de orter, hvar-est de bättre kunde blifva bevarade och hade lättare at förörja sig.

At med fullkomlig trygghet utgifva denna orsaken för den enda och rätta, drifvar jag mig ej. Emedlertid lærer den kunna gälla för en mycket sannolik hypothes och sådan mening, som kan gifva androm anledning, at flera gångor, då desse djuren flytta, tilse, huruvida desse omständigheter vilja då, som nu, til alla delar stämma in.

Herr Archiatern LINNÆUS nämner (på det anförda stället) tvänne orfaker, hvarföre han hållit detta ämnet värdigt et nogare skårskådande. Jag lägger dertil den

3dje: Man tørde genom denna sakens nogare utforskande komma närmare under vådret med den så länge och högt efterfökte hemligheten, at kunna såja förrut tilkommande våderlek. Ty, då man ser, huru desse djuren hela året förrut veta hvad dem i det målet skal vedertaras, ho ville tvifla, at ju samma kunskap kan vara möjlig för oss at påfinna? Vi hafve af andra djur sådana märken i agt tagit, som blifvit befundne på en eller några dagar ej slå felt. Ho vet, om ock icke tiden up-täcker flera, som hela året förrut kunna oss om samma sak förvissa?

Hvad det förra angår, så är det öfver alt kun-nigt, at när myggorna äro emot vanligheten myc-ker snåla, då sjöfoglar sitta dufne på stränderne och plocka sig, då svalorna doppa sig i vatnet, samt sätta sig på marken, o. s. v. plågar man med säkerhet kunna såga hvad våderlek som är förhanden. Til förtigande at man på fiskarne har äfven något dylikt fått förföka. Til alt detta gifvas klara skäl; äfven som man vet orsaken, hvar-före många människor genom märken af förla-made lemmar kunna hafva af tilkommande våder-lek säker känning.

At en del på långre tid kunna oss om samma sak förfåkra, deraf har jag äfvenledes sedt prof i Lappmarken, hvarest man af myr- och sjö-foglar-nas ankomst och bortflyttande höst och vår gjort sig så säker om tilkommande våderlek, som hade man den redan i händerna: så at om en del visa sig i Februarii månad, så är man förfåkrad om vin-trens aflked, då man eljest i Maji månad ej kan göra sig derom förvissad. Derföre har jag med nöje af enfaldiga men, efter mitt om-döme,

döme, förfarna hushållare ofta hört dylika utlätelser: Nu hafve vi hört den fogeln, ännu få vi icke slut på vintren: Nu hafve vi sedt den, nu en annan &c. Och ändteligen har man fått se honom, som kommit med vissheten. Så länge de så kallade tåttingar, eller talgoxar, vartiden visa sig i vindar och hus, plågar man alltid vara säker om vinterns continuation. Uppå svalorna måste jag år 1742 förundra mig, då jag i Lule-Lappmark såg huru sjelfva de ömhjertade mödrarne i början af Augusti månad öfvergofvo sina vårnlösa ungar innan de kunde flyga, då likväl ingen särdeles närvarande nöd syntes gå uppå dem. Men efteråt såg jag dem veta förut hvad vi sedan befunno, emedan man den 8. Sept. samma år hade fullkomligt slädföre. Deremot har jag somliga år sedt dem blifva kvar öfver Bartholomæi tid, då imedlertid våderleken ej syntes vara blidare, än eljest. På min tödelse-ort i Medelpad plågar man vartiden gifva noga agtning uppå et slags hvitgrå malkar, huru snart de i åkrarna begynna visa sig, och (om jag minnes rätt) få en svart fläck i hufvudet, emedan man efter den tiden får trygt så, efter man då för ingen efterköld skal vidare hafva at frukta. At harar och andra djur, som årligen skifta sina hår, tjena mångom för et ofelbart märke til bittida eller sena vintrar, efter som deras hår tidigt eller sent hvitna, det lärer vara så allmänt bekant, som det finnes vara med såkra rön öfverenskommande. At många af hjerpe-bröftet om hösten, af gåddlefver, &c. kunna fåja våderleken förut en hel vinter, det har tjent mångom för et åtlöje; men jag har sedt sådana prof, som kommit mig at tro, det vintergatan ej vore säkrare, at

22 1749. Januar. Februar. Mart.

hvilken många veta döma om tilkommande väderlek.

På ännu längre tid har jag sedt dem i Lappmarken göra sig förslag i anseende til några märken de tagit af skogsfoglarna: äfven som då fjäll-riporne ymnigt visa och samla sig i skogslandet, plågar man frukta för kalla och fölgagtelligen hårda år.

Kan hända det torde också löna mödan, om de lärde ville beqvåma sig at nogare undersöka slika händelser, så at man finge en samling af observationer härvid, och kunde få igen orsakerna, hvarföre en hop djur och foglar blifva somliga år och tider sållsynte hos oss, med andra omständigheter angående deras bort- och förbiflyttning, som til någon uplysning i detta mål kan tjena. För min del är jag benågen til at tro, at hvad deras bortflyttning angår vissa tider, måste vara hos dem någon dritt, som tjenar dem til någon tilkommande nytta och fördel. Säkert är det, at hos dem finnas några naturliga pådrifvande egenskaper och förmögenheter, som til deras bibehållelse synas vara svarande emot den omtänka, som brister til förståndet. Detta se vi til en del af sjöfoglarnas flyttningar, hvartil naturen gifvit dem en förmåga at hålla sina strek fram öfver haf och ödemarker, den en förnuftig med compass och andra instrumenter näpligen kan erhålla. I det afseendet har det förekommit mig nog underligt, då jag märkt, at en del sjöfoglar några somrar (aldeles de samma) uppehållit sig i vissa små sjöar, dem de hvarje vår funnit igen, sedan de vintrarna gjort resor förmodeligen alt til medelhafvet. Jag har ej tvifvat, at ju hos desse finnes en förmåga, som vi torde
hinna

1749. Januar. Februar. Mart. 23

hinna utröna, innan vi kunne låra de sjöfarande at
på det behändigaste fåttet igenfinna longitudines
locorum.

den 4. Martii.

UNDERSÖKNING

Om

*Minder- eller Ofverbrukningen Hyttlagare
emellan vid Tackjärns blåsningar.*

Infånd af Herr Brukspatron

JONAS LINDFORS.

Förån något här af vidröres, vil jag först göra
en kort beskrifning öfver en Tackjärns blås-
ning, hvilket til mera tydlighet uti mit fö-
refatta ämne tyckes vara nödigt.

§. 1.

Då en tackjärns blåsning börjas, går den så
kallade *Ställningen* alraförst för sig, hvilken betår
theruti, at Masmåttaren, af dertil tjenlig sten och
lerbruk, bygger et nederst vid botten eller grun-
den in uti Masugnen nåstan parallelepipedaliskt rum,
som kallas *Stället*, uti hvilket det ur malmen
smälte järnet samlas.

§. 2.

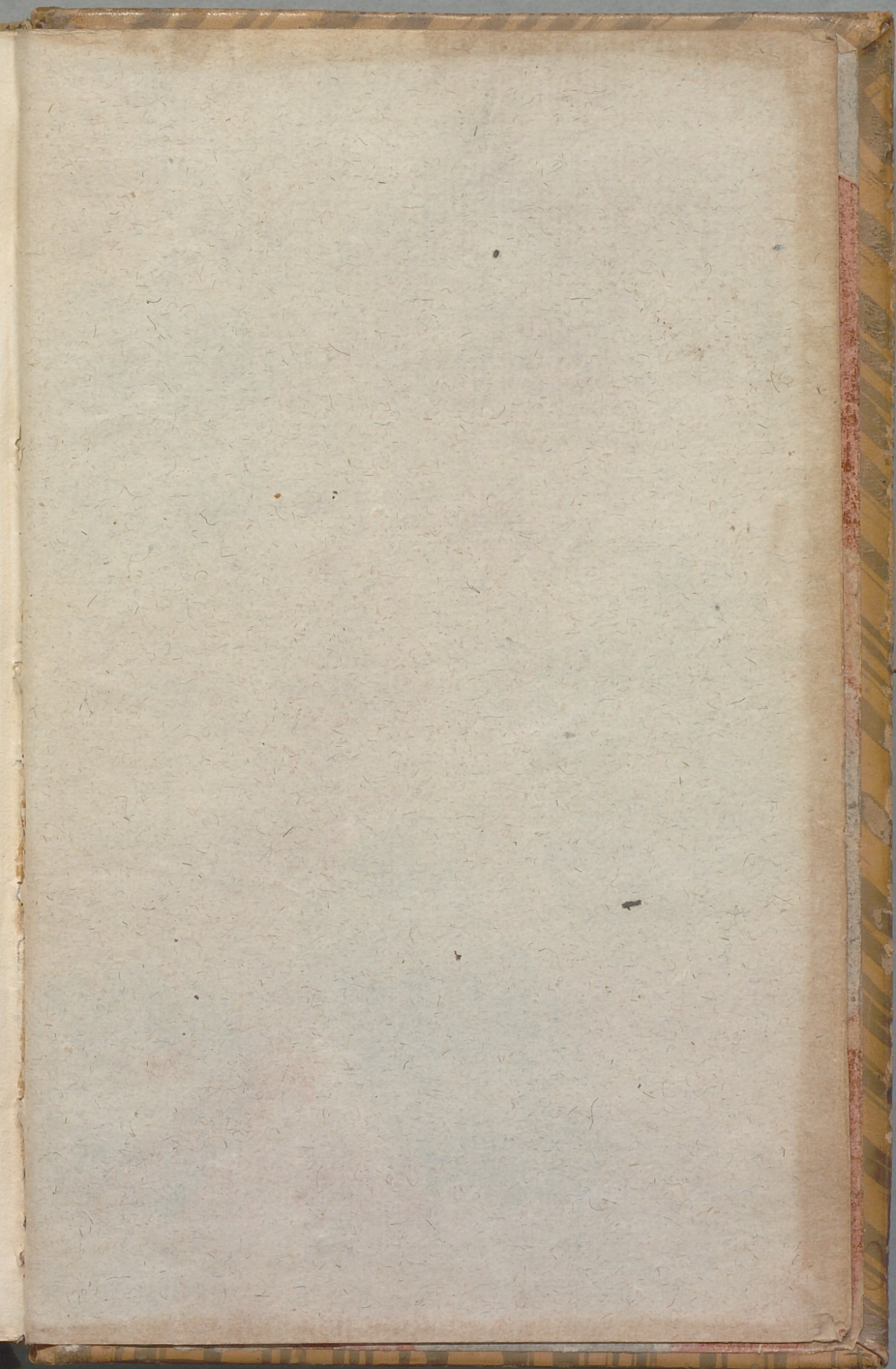
Sedan fylles ugnen med bara kol, och all
den myckenhet han då innehåller, kallas *Ugnsfyll-
nad*.

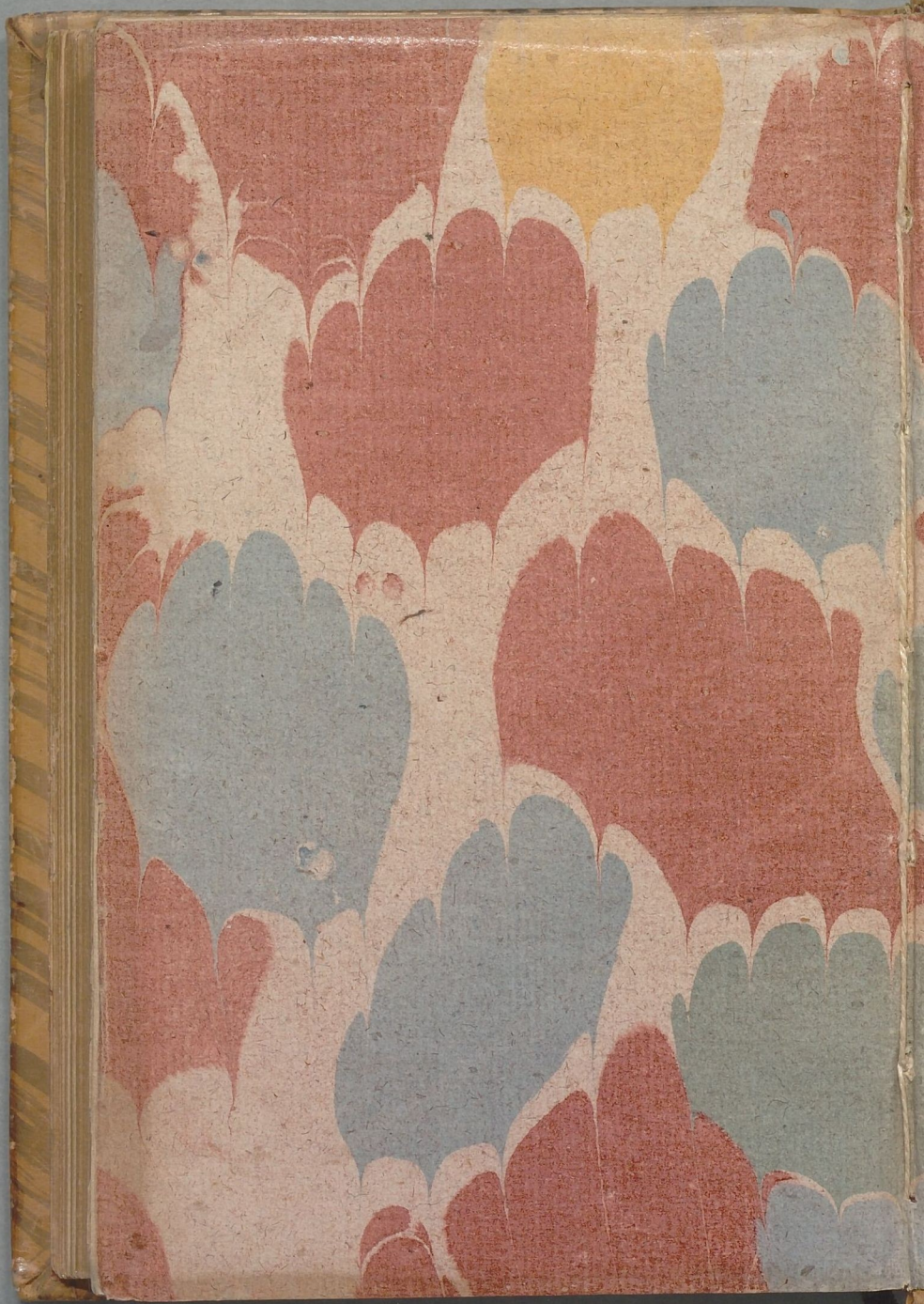
§. 3.

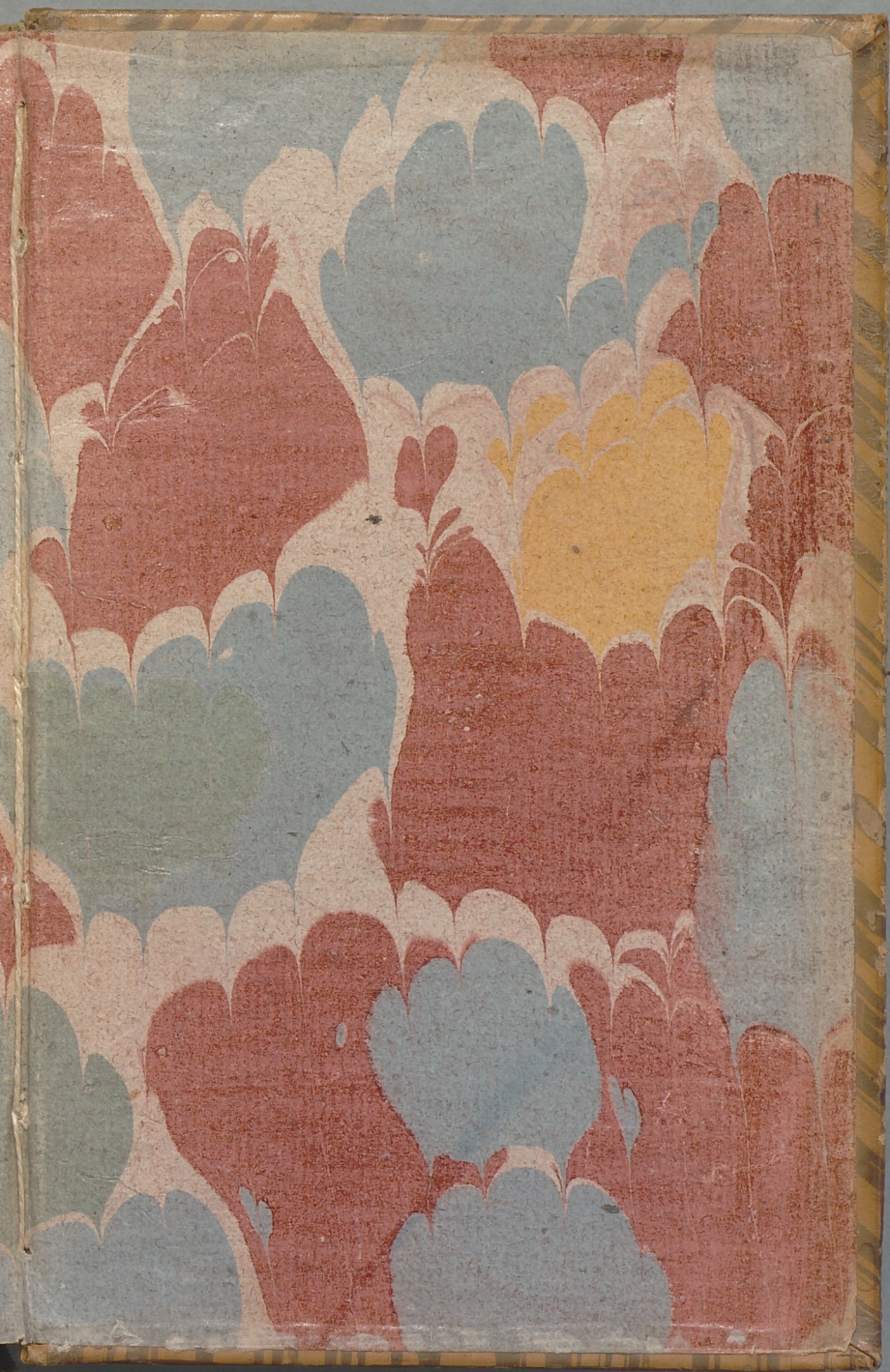
Ugnsfyllnaden sker med fyra på hjul gående
korgar, uti hvilka rymmas tillsammans en itig el-

B 4

ler

www.books2ebooks.eu